

НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ІТАЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

*Дель Гаудіо Сальваторе,
докторант Віденського Університету,
наук. співроб.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Якщо існує багато літератури про контрастивно-типологічні дослідження, які охоплюють російську мову, і в меншій мірі, – українську мову, зіставлені з більші розширеними європейськими мовами: англійською, німецькою та французькою, то щодо італійської мови такі дослідження є ще обмеженими. Ця стаття є продовженням циклу контрастивного аналізу, котрий має заповнити цю лакуну. Далі зіставимо вживання наголосу в італійській та українській мовах.

Ключові слова: акцентологія, компаративістика, контрастивний аналіз, італійська та українська мови.

Порівняльному мовознавству бракує досліджень у галузі контрастивного аналізу між італійською і східнослов'янськими мовами. Якщо й існують численні роботи, які вивчають формальні відношення європейських мов (англійська, французька, німецька) з російською мовою, і в меншій мірі з українською, то подібний порівняльний аналіз з італійською мовою, наскільки відомо авторові, відсутній.

Тому ми пропонуємо продовжити цикл, присвячений порівняльним аспектам італійської та української мов та розглянути вживання наголосу в обох мовах.

Наголос належить до суперсегментних просодичних засобів, як виділення в мовленні певного складу в послідовності інших складів за допомогою фонетичних засобів [Кочерган 2006, 129-130]. У зіставному мовознавстві для виявлення своєрідності наголосу порівнюваних мов використовують чотири критерії:

1. Природа наголосу;
2. Місце наголосу в слові;
3. Якість наголосу;
4. Функція наголосу.

В італійській мові наголос за своєю природою є тонічним. Природа українського наголосу складніша. У своїй основі він характеризується як динамічний, але з додаванням часокількісного та тонічного компонентів. Хоча, Н.І. Тоцька [1981, 136] навіть вважає, що визначальною характеристикою українського наголосу є саме квантитативність.

За місцем у слові наголос в італійській мові можна, з деяким застереженням, уважати фіксованим, тому що він, як правило, падає на передостанній склад.

Для української мови, навпаки, наголос є нефіксованим (вільним). У мовах із фіксованим і нефіксованим наголосом наголос може бути нерухомим, постійним (коли у всіх формах слова він падає на один і той самий склад) і рухомим (коли в межах морфологічної парадигми, тобто в межах форм одного й того самого слова, він може переходити з одного складу на інший). Так, в українській мові наголос рухомий, наприклад *учитель – учителі; стіл – стола; рука – руки*. В італійській мові наголос переважно фіксований, проте в певних випадках може падати на один із чотирьох кінцевих складів слова.

Відповідно виділяються такі чотири групи слів за місцем наголосу [Пономаренко 2006, 12], див. також табл. 1.

Таблиця 1

Слова (<i>parole</i>)	Наголошений склад	Приклади
Parole tronche	останній	<u>virtù</u> ; <u>onestà</u>
Parole piane	передостанній	<u>lavoro</u> ; <u>questura</u>
Parole sdrucciole	третій з кінця	<u>saturò</u> ; <u>tavola</u>
Parole bisdruciole	четвертий з кінця	<u>litigano</u> ; <u>scivolano</u>

Відомо, що в італійській мові переважна більшість слів має наголос на передостанньому складі. Цікавий той факт, що в українській мові наголошений склад рахується з початку слова, а в італійській – з кінця. Проте в українській мові також є багато слів з наголошеним передостаннім складом. Наприклад, укр. *налити, солома, чорнило* тощо; порівняй з італ. *amore, cavallo, passare*. Також існують в українській мові слова, де наголос падає на останній склад (*tronche*), хоча вони графічно не виділені, наприклад: *кафе, вікно, тебе, пишу* тощо; порівняй з італ. *caffe, belta, felicità*.

Поширені випадки наголосування слів на третьому складі з кінця, наприклад: *вішати, милити, відати, месники*, пор. з італ. *tavolo, macchina, risero*.

Для італійської мови характерні так звані "parole bisdruciole", де наголос падає на четвертий склад з кінця, наприклад: *dimenticano, visitano, caricano*. В українській мові також є такі випадки, але вони не характерні.

Таблиця 2

Місце наголосу в українській мові	Місце наголосу в італійській мові
на корені: <i>му<u>ш</u>у, мо<u>в</u>а, нау<u>к</u>а, зу<u>ст</u>річ</i> тощо.	на корені: <i>l<u>à</u>cca, v<u>e</u>do</i>
фіксований на закінченні (в наказовому способі 2-ї особи однини та в формах 3-ї особи однини минулого часу): <i>зр<u>о</u>би, на<u>п</u>исав</i> .	фіксований на закінченні (у формах майбутнього та давноминулого часів): <i>vorr<u>ò</u>, cal<u>ò</u>, part<u>ir</u>e-part<u>ì</u></i> .
рухомий прогресивний наголос (що переходить з кореня на закінчення): <i>ц<u>ер</u>ква – ц<u>ер</u>ков</i> .	рухомий прогресивний наголос: <i>re – reg<u>ina</u>, f<u>ac</u>cio – far<u>ò</u></i> .
Рухомий регресивний наголос (що переходить з закінчення або суфікса на корінь): <i>тра<u>в</u>а – тра<u>в</u>и</i> (н.в. мн.).	Рухомий регресивний наголос: <i>rac<u>co</u>ntare – rac<u>co</u>nta; sed<u>e</u>re – si<u>è</u>di</i> .

Наголос, як і інші лінгвістичні феномени, належить до явищ універсальних, адже виконує такі функції:

а) *конститутивна*, яка полягає в тому, що наголос "об'єднує звуки у слова і є необхідним для узнавання слова" [Тоцька 1981, 137]: *balia – balìa; capitano – capitano*; в українській мові: *колос – колос; замок – замок* тощо.

б) *розрізнявальна* (дистинктивна) функція тонічного наголосу є типовою для обох мов. Наголос може слугувати засобом розрізнення граматичного та лексично-

го значення слів: *ві́кна* – *вікна*, *мука* – *мука*, *виходити* – *виходити* тощо. Навіть у мовах із майже фіксованим наголосом, зокрема в італійській, використовується сигніфікативна функція наголосу: *canto* (я співаю) – *cantò* (співав).

Завдяки тонічному наголосу можна уникнути плутанини, наприклад, італ. "portalèttère" (листоноша) у порівнянні з "pòrta (le) lèttère" (неси листи); в українській мові: *заня́ття* – *заняття́*; *переї́зд* – *переїзд́*; *набі́р* – *набір́* тощо.

Тонічний наголос, особливо в українській мові, служить для вираження:

а) граматичного значення:

⇒ множина багатьох іменників, займенників, числівників: *а́втор* – *автори́*; *ві́вчар* – *вівчари́*; *са́м* – *самі́*; *ко́трий* – *котра́* – *котро́го*; *чо́тири* – *чотирьо́х* – *чотирма́* тощо.

⇒ вищий ступінь прикметників: *мали́й* – *менши́й*; *молода́* – *молоди́ша* – *наймолоди́ша*. Якщо порівняємо з італійської мови, то маємо: *piccolo* – *minore* – *minimo*; *grande* – *maggiore* – *massimo* (*grandissimo*) тощо.

⇒ різні форми прислівників: *га́рно* – *гарне́нко*; *ху́тко* – *хуте́нко*; можна порівняти з італ.: *bello* – *bellino* тощо.

⇒ різні особові форми дієслів: *пи́шу* – *писаний́* – *написа́в* тощо.

⇒ доконана – недоконана форма дієслів: *ли́ти* – *налива́ти*; *вивча́ти* – *вивчиту́*; *пізна́ти* – *пізнава́ти* тощо.

Отож наголос служить для

а) розрізнення омографів: *па́ша* – *паша́*; *о́зера* – *озера́*.

б) морфологічного значення (частин мови): *и́ляхові́* – *иляхові́*; *те́пла* – *тепла́*; *по́верх* – *поверх́* тощо.

В італійській мові тонічний наголос також може слугувати засобом розрізнення частин мови: *altero* (=io modifico) – *altero* (superbo); *compito* (dovere) – *compito* (educato); *regia* (reale) – *regia* (direzione) тощо.

В італійській та українській мовах існують слова з подвійним наголосом: *zaffiro* – *zaffiró*; *mimesi* – *mimesí*; *donovі́sti* – *donovі́sti*; *usmі́шка* – *usmі́шка* тощо.

За якісною ознакою, як правило, розрізняють два ступені сили наголосу: основний і побічний наголос. Однак, у деяких мовах є чотири різновиди наголосу: основний, побічний, слабкий і нульовий. В українській мові побічний наголос слабший від італійського і трапляється здебільшого в складних словах: укр. *першо́проходець* – італ. *lentamente*. В українській мові дво-, три- або поліскладові слова можуть мати більше ніж один основний наголос, наприклад *ю́ність*, *авже́ж*, *науко́во* тощо.

Зрештою, тонічний наголос графічно ніколи не позначається в італійській мові, крім таких випадків:

У разі необхідності тонічний наголос позначається так:

⇒ Тупий наголос (італ. *accento grave*) [˘] вказує відкриті голосні: <a>, <e>, <o>, <i>, <u>; наприклад *città*, *caffè*, *falò*, *partì*, *virtù*.

⇒ Гострий наголос (італ. *accento acuto*) [˙] вказує закриті голосні: <e> і <o>; наприклад *benché*, *perché*.

Графічно наголос позначається лише у внутрішньому складі, щоб розрізнити омографи; наприклад *bótte* (бочка) – *bòtte* (удари); *légge* (закон) – *lègge* (він читає).

У сучасній італійській мові він рідко вживається. Навпаки графічний наголос не вживається в українській мові, тому що у цій мові різниця між відкритими та закритими голосними – відсутня (не має визначального характеру). Необхідно ставити наголос в італійській мові в таких випадках:

⇒ на останньому складі (*parole tronche*), наприклад *città, comò, cantò*;

⇒ на односкладових словах, які закінчуються на дифтонги (крім "qui" "qua", хоча у вимові зберігається наголошенням останній склад);

⇒ на односкладових словах, які мають омоніми, наприклад *dì* (день) – *di* (прийменник з, від); *dà* (він/вона дає) – *da* (прийменник з, від, до); *tè* (чай) – *te* (тобі); *è* (він/вона є) – *e* (союз і); *lì* (прислівник там, тут) – *li* (займенник їх); *sì* (так) – *si* (себе); *sé* (собі, собою) – *se* (сполучник якщо) тощо.

Необов'язково ставити наголос на словах, які під наголосом змінюють своє значення, наприклад *còmpito* (іменник завдання) – *compito* (прикметник ввічливий).

Діакритичний знак наголосу [^] (італ. *accento circonflesso*), який вказує скорочення – майже не вживається у сучасній орфографії. Наприклад, *odì* (ненависті) = *odii*.

Логічний наголос вживається в розмовній та письмовій мові для того, щоб акцентувати слова або групу слів і відокремлювати їх від інших. Іноді логічний наголос зближається в зіставлених мовах до емпатичного наголосу.

Отже, система наголосу відрізняється в зіставлюваних мовах. Український наголос є також силовим, але з квантитативним компонентом, нефіксованим, рухомим зі слабко вираженим побічним і виконує формо- та словорозрізнявальну функцію.

Если существует научная литература о контрастивно-типологических исследованиях, включающая русский язык, и в меньшей мере, – украинский язык, сопоставленные с более распространенными европейскими языками: английским, немецким и французским, то относительно итальянского языка такие исследования – еще ограничены. Данная статья является продолжением цикла контрастивного анализа с целью заполнения этой лакуны. Далее сопоставим употребление ударения в итальянском и украинском языках.

Ключевые слова: *акцентология, компаративистика, контрастивный анализ, итальянский и украинский языки.*

If there is abundant literature on contrastive-typological studies involving Russian, and to a lesser extent Ukrainian, compared with the most known European languages: English, German and French, a similar approach is still scanty in relation to Italian. The present article, continuing a series of contrastive analyses aimed at filling this gap, is devoted to the use of stress in Italian and Ukrainian.

Key words: *accentology, comparative and contrastive studies, Italian and Ukrainian.*

Література:

1. Кочерган М.П. Основи зіставного мовознавства / М.П. Кочерган. – К., 2006. – С.129-132.
2. Петрищин І.І., Дель Гаудіо С. Нотатки італійсько-української типології / І.І. Петрищин, С. Дель Гаудіо. – К.: Київський лінгвістичний університет, 1999 [не опубліковано].
3. Пономаренко О.Б. Фонетика італійської мови / О.Б. Пономаренко. – К., 2006. – С.12-13.
4. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н.І. Тоцька. – К., 1981. – С. 136-137.